

TURKISH WOMEN AND THEIR EUROPE

IMPRESSIONS IN DISENCHANTED ROMAN OF

PIERRE LOTI

Pierre Loti'nin Bezgin Kadınlar Romanında

Türk Kadını ve Avrupa İzlenimleri¹

Gizem KÖŞKER²

Abdülhatif ACARLIOĞLU³

Abstract

Turkish-friendly French writer Pierre Loti, in his novel Disenchanted (1906) that is one of the most important novels in which he conveyed the situation of Turkish women and his own observations in the Ottoman Empire and Islamic Society, treats the story of two sisters who reached out Paris - dreamed for years- after a long and difficult journey through many European countries. At first sight, although this escape may seem like an ordinary event and concern little people, then it is understood that the situation is not at all. Zennur and Nuriye, who lived as harem and could not leave without family or relatives, caused a diplomatic crisis between the Ottoman Empire, Serbia and France because they were the daughters of a family close to the Sultan, which raises the importance of this story. On the other hand, the fact that young women know Pierre Loti, who has dedicated a part of his life to the emancipation of Muslim women, has become a source of inspiration for his novel Disenchanted. The purpose of this study is to analyze Europe through the eyes of Nuriye and Zennur who visited lots of European Countries, besides France, and met lots of famous artists, writers and politicians. The character analysis method in literary works was used to achieve this purpose. In the conclusion part, the thoughts and psychological moods of the two sisters who reached Paris life idealized for years will be discussed.

Keywords: Disenchanted, Pierre Loti, Turkish women's Europe Impressions.

Öz

Türk dostu Fransız yazar Pierre Loti, Osmanlı İmparatorluğu ve İslamiyet'te Türk kadınının durumunu ve kendi gözlemlerini aktardığı önemli eserlerinden biri olan Bezgin Kadınlar (1906) adlı romanında, iki kız kardeşin, İstanbul'dan çıkıp birçok Avrupa ülkesinden geçerek zorlu ve uzun bir yolculuk sonrasında hayallerini kurdukları Paris'e ulaşma süreçlerini anlatır. İlk bakışta sıradan görünen bu olayın bir süre sonra durumun öyle olmadığı anlaşılır. Çünkü hareme kapatılmış olarak

¹ Çalışmanın bir bölümü 13. Frankofoni Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğretim Üyesi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Abd. gizemkosker@anadolu.edu.tr

³ Prof. Dr. Abdülhatif Acarlıoğlu. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Abd. aacarlio@anadolu.edu.tr

yaşayan ve yanlarında aileden ya da yakınlarından biri olmadan dışarı çıkamayan Zennur ve Nuriye, Sultan'a yakın bir ailenin kızlarıdır. Bu durum Osmanlı Devleti, Sırbistan, Fransa arasında diplomatik bir krize neden olur. Diğer yandan, genç kadınların, hayatının bir bölümünü Müslüman kadınların özgürleşmesine adanmış yazar Pierre Loti'yi şahsen tanımaları ve yazarın Bezgin Kadınlar romanı için esin kaynağı olmaları bu olayın önemini daha da artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, hikâyeleriyle, hem Türkiye hem Avrupa'da ses getiren Nuriye ve Zennur'un gözüyle Avrupa'yı tanımak ve incelemek olacaktır. Bu amaca ulaşmak için edebi eserlerde karakter çözümlemesi yönteminden yararlanılmıştır. Sonuç bölümünde ise iki kız kardeşin, yıllarca hayal ettiği Paris hayatına kavuştuktan sonraki düşünceleri ve psikolojik durumları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bezgin Kadınlar, Pierre Loti, Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri.

1. Giriş

Takvimler 6 Ocak 1906'yı gösterdiğinde, 20 yaşında istemediği bir adamla evlendirilen Zennur ile henüz bekâr olan 18 yaşındaki kardeşi üstlerindeki baskı ve yaşam koşullarından son derece rahatsızdır. Özgür olmak için yanlarına, piyano öğretmenlerinin kızı olan arkadaşları Marcelle'i de alarak haremden kaçarlar. İstanbul'dan trene binerek Sofya, Belgrad ve Viyana üzerinden Fransa'ya sınırlar. İlk bakışta sıradan bir olay gibi görünen bu olayın zamanla öyle olmadığı anlaşılır. Çünkü iki kız kardeşin, Sultan'a yakın bir ailenin kızları olmaları, Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Fransa arasında diplomatik bir krize neden olur.

Diğer yandan, hayatının bir bölümünü Müslüman kadınların özgürleşmesine adanmış Türk dostu Fransız yazar Pierre Loti'yi (1850-1923) şahsen tanımaları, özellikle de yazarın 1906'da yayınlanan *Bezgin Kadınlar* adlı romanı için esin kaynağı olmaları, bu olayın önemini daha da artırmaktadır. Bu romanda, adları Cenân, Zeynep ve Melek olan üç kadın, tıpkı Zennur ve Nuriye gibi içinde buldukları duruma isyan eden, ancak kalıp mücadele etmek yerine, Avrupa'ya kaçarak özgürleşmeyi tercih eden kişilerdir. Aslına bakılırsa, gerçekte kurgunun birlikte bulunduğu bu romanda Cenân Leyla, Melek Nuriye ve Zeynep Zennur'dan başkası değildir. Romandaki üç kadın karakterin verdiği özgürlük mücadelesi ile bu mücadele sürecinde ve sonunda vardıkları nokta, harem hayatı gerçeği ile Batılı kadın hayatı imgesi arasında sıkışıp kalmış Zennur ve Nuriye'nin yaşantısından kesitleri yansıtmaktadır. Ancak gerçekte yaşamış ve Pierre Loti'nin şahsen tanıyıp hayatlarını anlattığı bu kadınların, romanında isimlerini değiştirmesinin nedenini, genç kadınların kimliklerinin dönemin koşullarında açıklamak istememesi olduğu söylenmektedir (Döşkaya, 2016).

Diğer yandan, Pierre Loti'ye yazdıkları mektuplar aracılığı ile Türk kadının durumunu anlatan bu romanı yazmaya ikna etmiş olanlar arasında Türk ismi Leyla olan Fransız asıllı mürebbiye Marie de vardır. Marie Fransa'dan İstanbul'a iki kız kardeşe eğitim vermek için gelmiştir. Marie'nin mektuplarında, Müslüman kadının yaşantısı ile ilgili aktardıkları, Loti'nin Bezgin Kadınlar romanını yazmasında oldukça etkili olmuştur. Marie mektuplarında, Müslüman kadın için tesettürün kölelik değil, koruma amaçlı olduğunu, bu durumu İslam'la ilişkilendirmenin doğru olmadığını sık sık altını çizmektedir:

“Çünkü siz İslam'ın anlaşılmadığını, İslam'ın bozulduğunu gördünüz ve hissettiniz, o bizim için çok değerli, çünkü bizim sıkıntılarımızın nedeni o değil. Ah! Bizi bu işkenceyi çekmeye peygamberimiz mahkûm etmedi ki! Onun bize verdiği tesettür bir korumaydı, köleliğin simgesi değil. Bizim için bunu söyleyin Loti. İslam'ın onuru, acı çeken kadınların intikamı için bunu söyleyin.”(Quella-Villéger, 1906).

2. Yöntem

Bu çalışmada, edebi eserlerde karakter analizi yönteminden yararlanılmıştır. Karakter, *kişiliğin bireye özellik veren ve ahlaksal davranışları ile ilgili görülen değişmezlik durumu* olarak tanımlanmaktadır (Çiftlikçi, 2000). Bu bakış açısıyla, edebi bir eser çözümlenmesinde, karakterlerin davranışları, kişisel özelliklerini oluşturan bileşenlerin (eğilim, duygu, düşünce) analizi ile anlam kazanır.

Türkçe Sözlükte ise, Fransızca kökenli *karakter* sözcüğü, *bir eserde duygu, tutku ve düşünce yönlerinden ele alınan kimse* olarak açıklanmıştır. Bu açıdan ele alındığında, bir edebi eser içinde yer alan karakterler, anlatı içinde, tamamen kendine özgü kişilik özellikleri ve değerleri ile aktarılan kişilerdir. Okur, söz konusu karakterler ile girdiği etkileşim sayesinde anlatılan kurguya dâhil olur. “Edebi eserlerde, karakter anlatıda çatışma ortamının, aksiyonun nedenidirler” (Karatay, 2011). Okuyucuyu anlatıya çeken ve ilginin sürekliliğini sağlayan karakter(ler)in çatışmasıdır.

Bu çalışmada, Bezgin Kadınlar adlı eserin iki ana karakteri olan Zennur ve Nuriye'nin Avrupa izlenimlerine ulaşmak için, iki genç kadının kişilik yapıları, duyguları, sosyo-ekonomik yapıları, aile yaşantıları, eğitim durumları ve davranışlarının altında yatan eğilimler incelenmiştir. Sonuç bölümünde karakterlerin Avrupa'ya dair düşüncelerine, yukarıda verilmiş olan ve bir kişiyi (karakter) bir olay örgüsünde bütünüyle anlamak için hesaba katılması gereken alt bileşenlerin sentezi sayesinde ulaşılmıştır.

3. Kaçış Süreci

3.1. Haremden Kaçış Nedenleri

19. yüzyıl, siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik alanlarda gerçekleşen değişimlerle tarihe kazınmış ve tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş bir dönemdir. Bu dönemin sonlarına doğru, 1876-1909 tarihleri arasında, devlet yönetimi, Osmanlı'nın otuz dördüncü padişahı Sultan II. Abdülhamit'in tahta olduğu süreçtir. Değişen siyasi ortamın farkında olan padişah, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş, bunları kendi ideolojisi ve imparatorluğun ihtiyaçları doğrultusunda uygulamayı amaçlamıştır (Akyol, 2013).

Bu dönemde, Sultanın nazırlarından Nuri Bey'in, Batılı mürebbiyelerle büyümüş, iyi eğitim almış, Fransızca başta olmak üzere birçok yabancı dil bilen, müzik, sanat ve edebiyatla yakından ilgili iki kızı Zennur ve Nuriye'nin, dışarıdan bakıldığında gıpta edilecek harem hayatının, içeriden bakıldığında hiç de görüldüğü gibi olmadığı anlaşılır. Tamamen erkek egemenliği altında olan bir ortamda yaşayan bu iki genç kızın mutlu olup olmadıkları, kimsenin, hatta babalarının bile umurunda değildir. Örneğin Zennur'a, 12 yaşına girdiği gün imam tarafından artık örtünme zamanının geldiği ilan edilir ve o andan itibaren gözlerinin güneşe bakması yasaklanır (Quella-Villéger, 1906).

Özgürlüğünün açık ve net biçimde kısıtlandığı o gün, ergen kıza gelecekte bir kadın olarak yaşayacağı sıkıntıların sinyali verilir. Henüz ergenliğin başında olan genç kız, o andan itibaren, tesettürün basit bir kumaş parçası olmadığını, saçlarıyla ve yüzüyle beraber özgürlüğünün, hayallerinin ve geleceğinin de üstünün kapatıldığını hisseder. Nitekim kişisel açıdan kırılğan bir yapıya sahip olan Zennur, yaşı geldiğinde toplumun eğilimleri gereği sevmediği bir adamla evlendirilir. Genel anlamda hassas ve narin olan genç kadın, ileride göreceğimiz gibi beklenmedik zamanlarda beklenmedik çıkışları olabilecek birisidir.

Küçük kardeş Nuriye'yi de gelecekte bekleyen durum ablasınınkinden farklı değildir. Ablasından farklı bir mizaca sahip ve kişilik özellikleri açısından babasına benzeyen genç kız, annesiyle yaptığı bir konuşmada kendisinin de “daha önce hiç görmediği ancak nefret ettiği biriyle evlendirileceğini, bunun da ailesinin engelleme imkânı varken yapmadığı başka bir suç olacağını” (Weissen-Szumłanska, 1908) ifade eder. Aristokrat kesimde sıkça görülen hırs ve bencilliğin fazlasıyla ön planda olduğu Nuriye, emellerine ulaşmak için, etrafındaki insanları çok rahat kullanabilen, duyarsız, acımasız ve çıkarları uğruna dostluk, vefa, hatta aşk gibi değerleri tek hamlede harcayabilen bir karaktere sahiptir.

Her ikisi de aldıkları iyi eğitimin yanında, okuyan, düşünen ve sorgulayan insanlar oldukları için, harem kendilerine dar gelmekte ve özgürlüğü, dönemin şartları gereği sınırlı da olsa şehrin uzak mekânlarında aramaktadırlar. Batı toplumlarındaki hemcinslerinin, kendilerinden çok daha özgür ve daha rahat koşullarda sürdürdükleri yaşamlarını bildikleri için, haremden çıkmaları kendilerine yetmemektedir. Çünkü o dönemlerde, hiçbir kadın yanında bir erkek ya da aileden biri olmadan dışarı çıkamamaktadır (Baldran, 2007; Herath, 2016). Bu durumda, Nuriye *barbarca* diye tanımladığı bu kapalı Doğu'dan, bir an önce kurtulmak için sabırsızlanırken, daha sakin olan ablası Zennur, büyük kaçış sakin şekilde beklemekle yetinmektedir.

İki genç kadının kaçış öncesi, Batı edebiyatı ve sanatında bir *Altın Kafes* olarak betimlenen (Baysal, 2009) haremden sürdürdükleri yaşam, yıllar sonra yol arkadaşları Marcelle tarafından yayınlanan bir romanda, “zenginliğin sağladığı gereksiz konforun yanında şüpheli, kuruntulu bir ortamda dikizlenerek geçirilen günler” olarak tasvir edilir. Bu durumda, Zennur ve Nuriye'nin yaşamları maddi açıdan sahip olduğu imkânlarla rağmen, en yoksul kölelerden daha sefil bir durumdadır⁴(Weissen-Szumłanska, 1908, 2).

Bu dönemde, İstanbul'da bir erkeğin dört kadınla evlenmesine imkân sunulması Batı'da genel bir bilgidir. Ancak sicil araştırmaları, sözü konusu dönemde, İstanbul'da yaşayan Türk toplumu içinde çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir (Erdemir, 2013).

3.2. Kaçış Hazırlığı

Özgürlüğe kavuşmak için kesin karar alan kız kardeşler, birçok engelin bulunduğu bu yolculuğa çıkabilmek için zekice planlar yaparlar. Bu süreçte en çok, kendi ülke sınırlarından çıkıp Avrupa topraklarına girebilmek için gereken pasaporta ihtiyaç duyarlar. Bunun için Zennur'a müzik dersi veren, dönemin tanınmış şan hocası Bayan Weissen'in yukarıda adı geçen kız arkadaşları, Türk ismi Meryem (Mirième) olan Marcelle'den yardım isterler. Türkiye topraklarında doğmuş ancak atalarının uzaklardan ve Müslüman olmayan topraklardan (Weissen-Szumłanska, 1908) geldiği bilinen Marcelle'in, Zennur'la yaptığı sohbetler genç kızların Müslüman kadının hayat koşulları konusunda bilinçlenmesini sağlar. Bu paylaşımları biraz da oyun gibi gören Marcelle, Müslüman kadınlar gibi peçe takar ve bu durumla eğlenir.

Marcelle'in annesi Bayan Weissen, kendi kızının da içinde olduğu kaçış planını öğrenince önce karşı çıkar. Çünkü kızlara kaçması için pasaportlarını vererek yardım eden kişinin kendisi olduğunu babaları Nuri Bey'in öğreneceğini, bu nedenle kendisinden ve ailesinden intikam alacağını düşünür. Ancak genç kızların ısrarlarına dayanamayarak razı olur. Kendi pasaportunu ve küçük kızı Yvonne'unkini Zennur ve Nuriye'ye vermeyi kabul eder. Marcelle zaten yabancı uyruklu olduğu için kendi pasaportu bulunmaktadır.

⁴ “Kızları, zenginliğin verebileceği abartılı konfor ile çevriliydi. Ancak düşmanca bir ortamda yaşayan, ailelerinin şefkatinden ve ilgisinden bile yoksun, casus ve muhbirler kadar güvensiz ve şüpheli, var oluşları en zavallı kölelerinkilerden bile daha sefildi” (Weissen-Szumłanska, 1908: 2).

Bu şekilde başkalarının kimliklerine bürünmüş iki kız kardeş ile Marcelle, yolculuk serüvenine hazırdır. Kaçış günü sabahı, Nuriye yıllardır tutkuyla arzuladığı bir yer de olsa, tamamen bilinmez olan Avrupa'ya doğru sürüklenmenin verdiği acıyı yoğun bir şekilde hissetmektedir (Quella-Villéger, 1906). Zennur ise kardeşine göre daha sakin ama özgürlüğe kavuşma konusunda onun kadar sabırsızdır. Ancak her ikisi için de kaçmak, kalıp olumsuz koşulları değiştirmekten daha kolaydır.

3.3. Tren yolcuğu

8 Ocak 1906 tarihinde, Nuriye Bayan Weissen'in, Zennur Yvonne'un kıyafetleri ve pasaportları ile yanlarında dostları Meryem ile birlikte Sirkeci Garı'na giderler. Buradan akşam sekiz buçuk kalkışlı Conventionnel treniyle (Weissen-Szumlanska, 1908) hayallerini gerçekleştirmek için yola çıkan kardeşler, Türk-Bulgar sınırındaki kontrole kadar, trenin her sarsıntı ve duruşunda korku dolu saatler yaşarlar. Bir süre sonra, Osmanlı sınırından çıkmış olmalarına karşın, içlerindeki gerilim ve tedirginliklerinin uzunca bir süre daha devam edeceğini hissetmektedirler.

Bu tedirginliğe rağmen, Bulgar istasyonlarında gördüğü kırmızı yanaklı, renkli şallı Bulgar kadınları ve karlarla örtülü doğa manzarası Nuriye'yi adeta büyüler. Aslında Nuriye'nin o anda hissettiği, Osmanlı topraklarından çıkabilmiş olma hissini geçici sarhoşluğundan başka bir şey değildir. Zennur ve Marcelle, Sofya Garı'nda kartpostal almak için inince, trende kalan Nuriye'nin, telgraf bürosuna giren orta boylu, fesli bir adamı fark etmesi, bu yolculuğun hiç de kolay geçmeyeceğinin sinyali olur.

Gün ağarırken, tren Belgrad sınırlarına girdiğinde, Sırp kontrolör elinde bir polis raporuyla gelerek, kız kardeşler hakkında ağır ithamlar olduğunu, konsolosluğun kendilerini talep ettiğini söyleyerek kızları trenden indirip Orient-Express ile İstanbul'a geri göndermek ister. Bu sırada yanlarına, kızları şikâyet edenin kendisi olduğunu itiraf eden Türk başkâtibi gelir. Etrafları bir anda, bu tutuklanma anını merakla izleyen yolcular ve Nuriye'nin Sofya Garı'nda dikkatini çeken orta boylu fesli adamın da bulunduğu bir kalabalıkla çevrilir.

Genç kızların umutları tam sönmek üzereyken, Nuriye aniden ipleri eline alır ve sert bir çıkış yaparak kendilerine yöneltilen tüm suçlamaları reddeder. Türkiye'ye dönmek istemediklerini ve suçlamaların kanıtlanıncaya kadar, kendilerinin en azından bir otele yerleştirilmesi gerektiğini söyler. Sırp polis bu isteği kabul eder ve kızlar Belgrad'taki Grand-Hotel'e yerleşirler. Bu sırada Zennur, ateşlenmiş, solgun ve bitkin düşmüş durumdadır. Kendisini muayene etmek için otele gelen doktorun teşhisi veremdir ve genç kadının acilen bir sanatoryuma nakledilmesi gerekmektedir (Weissen-Szumlanska, 1908).

Bütün bunlar olurken Meryem, Belgrad'daki Fransız Konsolosluğu'na giderek, kızların kendi ülkelerinde peçe takmaktansa ölmeyi tercih ettiği bahanesiyle sığındıkları bir Avrupa ülkesinden sınır dışı edilmemeleri için yardım ister. Ancak dönemin politik ve ekonomik koşulları, yetkilileri uluslararası sahada olumsuz sonuçlara yol açabilecek riskli davranışlardan uzak tutar. Bu sürede kız kardeşler, daha önce İstanbul Taksim'deki bir dans etkinliğinde tanıştıkları iyi bir aileye mensup olan Natalya Georgoviç'ten yardım isterler. Natalya Georgoviç, diplomat kardeşi ve Osmanlı ile hesaplaşma fırsatı yakalamış olan asker arkadaşları Kosta Simiç kızlara yardım etmek için plan yapar. Bir yanda Sırp, diğer yanda Osmanlı bürokratlarının yer aldığı bu kaçış, artık iki hükümet arasında bir skandala dönüşür. O andan itibaren, artık genç kadınları tüm Avrupa'da gündeme getirecek uluslararası bir girişim kabul edilen bu durum gazete manşetlerine konu olur (Quella-Villéger, 1906).

Bu süreçte, Zennur ve Nuriye'nin babaları Nuri Bey'in yanında Fethi Paşa ile Belgrad Grand- Hotel'e gelmesi (Weissen-Szumlanska, 1908), kızların yeniden kaçmalarını gerektirir. Kızlar Sırp dostlarının yardımıyla sahte kimliklere bürünerek, Grand-Hotel'den ayrılır ve kendileri için daha güvenli olacağı düşünülen başka bir eve yerleşirler. Zennur ve Nuriye, bu kez buldukları bölgede, Türklerin giremeyeceği kadar içerilerde yer alan bir eve götürülür. Ev sahipleri, kızları Avusturya sınırındaki farklı noktalara götürmek için hazırlanmış konvoyların olduğu Belgrad'a geri götürür. Kardeşler, bir kez daha sahte kimlikleri ile yola çıkar. Artık kaçış yolculuğunda ayrı ayrı olacak ve hedef noktada tekrar buluşacaklardır.

İlk önce, yanlarında sahte Sırp pasaportları olan Nuriye ve arkadaşı Meryem (ortalamanın üstünde olan boyu nedeniyle dikkat çekeceği için erkek kıyafetleri giyerek), kendilerine eşlik eden dostları ile Avusturya sınırından geçerler. Eş zamanlı olarak, Zennur ve kimlik üzerindeki sahte eşi, İtalya'ya giden trene biner. Bu sırada Nuriye, Sırp dostları Loreviç'in kendisine erkeklerle, özellikle de Fransa'daki erkeklerle karşı dikkatli olmaları ile ilgili verdiği öğüdü ablasıyla paylaşır (Weissen-Szumlanska, 1908).

Bu sırada Nuriye, Meryem ve destekçileri, son derece elverişsiz yollarda saatler süren bir araba yolculuğu sonunda, Chabatz'a varırlar. Burada, Zennur'un iyi olduğu ve sağ salim kararlaştırdıkları yere vardığını bildiren bir telgraf almaları kızları rahatlatır. Ancak hemen ardından Sırp destekçilerin birinden gelen mektupla yeniden tedirginlik hissederler. Mektupta genç kızların yerlerinin bilindiği, dikkatli olmaları gerektiği yazılıdır. Ertesi gün, Meryem ve Nuriye, Hırvatistan'a geçmek için iskeleye giderler. Gümrük memurlarının yaptığı evrak kontrolleri sırasında, gerilim içinde Avusturya toprakları üzerinden giden trene binmeyi başarırlar. Slovenya sınırları içinde yer alan Brod ve Siszek şehirlerinden geçerek, sonunda önceden buluşma yeri olarak belirlenmiş Agram Garı'nda kendilerini bekleyen Zennur'la yeniden buluşurlar. Üç kaçak hep birlikte Adriyatik kıyısında Fiume Limanında bir gece konakladıktan sonra, erken saatlerde yeniden yola düşer. Artık istikamet ılık bir iklim üzerinde güneş gibi parlayan Venedik'tir.

22 Ocak 1906 tarihinde, Zennur ve Nuriye için Venedik'e varış, özgürlüğe kavuşmakla eşanlımlı olup *özgürleşmenin renginin, sıcaklığın ve güzelliğinin* özetidir (Quella-Villéger, 1906). Başları açık kadınlarla birlikte, güneşe bakan yüzleri peçesiz ve peşlerinde bir muhbir var mı tedirginliği olmadan özgürce yürüyebilmenin keyfini sürerler. Venedik'te kış mevsiminin son günleri yaşanırken, kızlar da yaklaşmakta olan bahar heyecanı ile gelecek günlere karşı umutla dolarlar. Sanatsal öğelerle bezenmiş bu İtalyan şehri, iki genç kadın için Avrupa'da arzuladıkları hayattaki ilk durak gibidir.

23 Ocak 1906 gecesi, İtalya'daki kaçaklar Milano trenine binerek Genova ve Vintimilla şehirleri üzerinden, dergilerde sık sık fotoğraflarını gördükleri Côte d'Azur'a ulaşırlar. Ertesi gün yani 24 Ocak akşamı ise 18. yüzyıldan beri tüm Avrupa'da ve dünyada önemli bir kültür ve bilim merkezi olarak rağbet gören, aynı zamanda kendi köklerinin dayandığı Fransa topraklarına ayak basarlar ve Nice şehrine varırlar.

Güney Fransa'da, deniz kıyısında yer alan ve ılıman havası nedeniyle *iklim terapisi enstitüsü* olarak hizmet veren La Mantega adlı kurumda bir süre konaklarlar (Quella-Villéger, 1906). Çünkü uzun, yorucu ve zorlu şartlar altında geçen yolculuk sonrası Zennur'un sağlığı artık ciddi biçimde bozulmuş, Belgrad'ta teşhis konulan hastalığı iyice ilerlemiş ve genç kadını tamamen zayıf düşürmüştür. Diğer yandan biyolojik olarak bir sağlık sorunu yaşamasa da Nuriye de yolculuğun başından beri adrenalin, gerilim ve tedirginlik içinde süren günlerden sonra psikolojik olarak yıpranmış ve oldukça

yorulmuştur. Nice'de bir süre dinlenip toparlandıktan sonra, yıllardır hayallerini süsleyen şehir Paris'e geçerek Avrupa'da yerleşik olarak sürecekleri yeni yaşamlarına başlarlar.

4. Nuriye ve Zennur'un Avrupa İzlenimleri

Yukarıdaki bölümde ayrıntılarıyla verilen zorlu kaçış yolculuğunun sonunda, iki kız kardeş istedikleri hedefe hem somut hem de ideolojik açıdan ulaşmışlardır. Bu bölümde genç kadınların yeni yaşantıları, Avrupa izlenimlerini ve hayal ettikleri mutlu hayata ulaşip ulaşamadıkları konusu tartışılacaktır.

4.1. Nuriye

Ablasına göre çok daha dışa dönük, daha girişken, daha güçlü bir kişiliği ve bunun yanında asi bir ruhu olan Nuriye, kendisi için özgürlük sembolü olan Avrupa'daki yeni yaşantısına, Zennur'a göre çok daha kolay uyum sağlar. Özgürlüğe kavuşmuş olmanın verdiği duygu, Nuriye'nin gururunu okşamaktadır. Bu eşsiz özgürlüğü, hiçbir ayak bağı ve engel olmadan yaşamaya son derece kararlıdır, Nuriye. *Le Figaro* gazetesinde, ablası ve arkadaşıyla beraber yaşadığı haremde kaçış macerasını gururla anlatır. Anlattıkları, gazetenin 19 ve 27 Şubat ile 5 Mart 1906 nüshasında yayımlanır. Bir toplumda kadının yaşam tarzının, o toplumun gelişmişlik düzeyinin kanıtı olduğu düşüncesinin baskın olduğu Batı dünyasında, genç kadınların hikâyesi büyük dikkat çeker. Zira, Doğulu kadının baskılanmış hayatı, Doğu toplumlarının bir kusuru olarak algılanmaktadır. Kadınların dışarıya tamamen kapalı gizemli harem hayatı, Batıların bu konuyla ilgili olumsuz eleştirilerini desteklemektedir (Yücedağ, 2016).

Özgürleşme uğruna gösterdiği isyancı ruhu ve zorlu kaçış mücadelesini kazanmış olmanın verdiği haklı gurur, Nuriye'de yaşadıkları süreçten herkesin haberdar olmasını isteyen bir ruh haline dönüşür. Girdiği her ortamda, isyankâr biçimde konu ile ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşır. Tüm bunlara rağmen, yine de babası, veda bile edemediği gittiği annesi ve kardeşlerini düşündükçe kendini üzgün ve suçlu hisseder (Quella-Villéger, 1906).

Bu arada, 22 Şubat tarihli *Le Figaro*'da haremde kaçan kız kardeşler ile ilgili haber yapan dönemin gazetecilerden Henry Roujon'un, Nuriye ve ablasının, özgürlük uğruna gösterdikleri cesaret ve gözü karalığı takdir ederken sarf ettiği sözler oldukça dikkat çekicidir: "Siz acı çektiğiniz için hapishaneden kaçtınız. Artık can sıkıntısından başka şeyler için acı çekmek istiyorsunuz [...]. Emeliniz kadın olmak, sadece kadın olmak ve sadece bu kadar. Bu sizin sandığımızdan çok daha zor bir iştir." (Quella-Villéger, 1906). Bu sözleriyle gazeteci, Avrupa'da bile kadın olmanın, Zennur ve Nuriye'nin zannettiğinden çok daha zor bir durum olduğunun altını çizmiştir. Diğer yandan, Bay Roujon'un bu açıklamasından sonra, Türk kadını Atatürk sayesinde 1934 yılında oy kullanma hakkı kazanırken, kendi kadın yurttaşlarının on yıl daha beklemesi gerekmiştir.

Sosyalleşme ve iletişim kurma konusunda da ablasından daha önde olan Nuriye, dış görüntüsüne de fazlasıyla özen gösterir. Lükse olan düşkünlüğünün sonuna kadar tadını çıkarmaya çalışır. Avrupa'da birçok sanatçı ile tanışır, sosyoekonomik açıdan üst sınıfa mensup seçkin kişilerle aynı ortamlarda bulunur. Bu tarz ortamlarda kurduğu arkadaşlıklar sayesinde lüks otomobillerde gezer, şampanyalı akşam yemeklerine katılır. Benzer biçimde, Paris'te bir tren yolculuğu sırasında, yazar Pierre Loti'nin yanında ünlü heykeltıraş Rodin ile tanışır. Böyle başarılı bir sanatçının yanında iken hissettiği tedirginlik, kendisine duyduğu gurur yanında hafif kalır. Genç kadın, bu yolculuktan sonra, Rodin ile ufak bir gönül ilişkisi de yaşar. Seçkin ortamlarda, entelektüel kişilerle bir arada yer almak Nuriye'yi son derece memnun etmektedir. Bu nedenle Rodin ile

arasındaki yakınlığı bir üst seviyeye taşıyarak, bir flört süreci başlatmak genç kadını fazlasıyla heyecanlandırır. Bu tarz bir ilişki, hayalini kurduğu ideal yaşama adım adım yaklaştığının göstergesidir.

Zaman zaman yaşadığı duygusal dalgalanmalara rağmen, Nuriye Avrupa'daki hızlı yaşantısına kendini fazlasıyla kaptırır. Kaliteli ortamlarda çevresini genişletmeye devam ederken, hırslı yapısını her fırsatta ortaya koyar. Girdiği benzer ortamlardan birinde başarılı müzisyen, yetenekli besteci, Katolik ve Fransız kültürüne özel bir yakınlık besleyen köklü bir aileden gelen Polonya asıllı Ladislav de Rohozinski (1886-1938) ile tanışır. Macera dolu bir hayattan bıktığını söyleyen Nuriye, sadık, düzgün ve iyi bir gençle evliliğin, kendisini bir süredir yaşamakta olduğu düzensiz serseri hayatından uzaklaştırıp huzura kavuşturacağını düşünür.

Her zaman değişikliklere açık ve kolay uyum sağlayabilen bir karakteri olan genç kadın, evlilik öncesi din değiştirir ve vaftiz edilir. Ancak Doğu'dan ve kalabalık bir aileden gelen Nuriye, eşiyile birlikte doğu Avrupa sınırlarında sürdürdüğü görkemli bir hayat ve şatafatın altında yatan yalnızlıktan oldukça rahatsızdır. Bu yalnızlık hissi onu geride bıraktığı ailesini daha sık düşünmeye ve düşündükçe daha çok hüzünlenmeye iter.

Zaman zaman bazı zorluklar ve olumsuzluklar yaşasa da, Nuriye tercih etmiş olduğu yeni yaşamından hiçbir zaman şikayetçi gibi görünmez. Çünkü güçlü ve inatçı kişiliği gereği, geri adım atmayı kabul edecek birisi değildir. Ne olursa olsun gelmiş olduğu nokta kendi iradesiyle yapmış olduğu bilinçli bir tercihtir ve eğer tercih ettiği yol buyusa, geride bıraktığı yolda mutlu olabilme ihtimali zaten yoktur. Bu nedenle, eski yaşamından özlediği şeyler olduğu zaman, şu an olduğu yere gelebilmek için verdiği çetin mücadeleyi, harem hayatında tahammül edemeyip kaçtığı olumsuzlukları hatırlar ve Avrupa topraklarında yeni bir yaşama başlayabildiği için gurur duyar.

İspanyol filozof José Ortega y Gasset'in (1883-1955) vurguladığı gibi, *yanstılan hayat* ile *yaşanan hayat* bir noktada birleştiğinde mutluluk durumu ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, ne olmak istediğimiz ve ne olduğumuz birleştiğinde mutlu oluruz. İki kız kardeşin yaşadığı durum, bu açıklamaya uygun bir örnek olarak değerlendirilebilir. Özellikle Nuriye, belki güçlü ve geri adım atmayı sevmeyen karakteri nedeniyle, Avrupa'daki hayatından şikâyetçi görünmez. Diğer yandan yaş gereği gençliğinin verdiği asilik ve yüksek hedeflere ulaşma hırsı yeni hayatına kolay uyum sağlamış olmasıyla bağlantılı olabilir. Sonuç olarak, Nuriye Avrupa'ya alışmış görünür ve yaklaşık yirmi yıl sonra Cumhuriyet'in ilanına kadar Türkiye'ye gelmez. 1923 sonrası bu geliş ise sadece ziyaret amaçlıdır.

4.2. Zennur

Abla Zennur'a gelince, genç kadının gülümsemesinde genellikle neşeden çok burukluk gözlenmektedir. Kız kardeşine göre çok daha duygusal, narin ve kırılgan bir yapıya sahip olduğunu daha önce belirttiğimiz genç kadın, içinde kendi savaşını vermektedir. Bir yandan her geçen gün kötüye giden verem hastalığı, diğer yandan herkesten sakladığı hamileliği nedeniyle ciddi bir bunalım içindedir. Ölmek ve bu şekilde *bir parçacık özgürlüğe* kavuşmak arzusunda olan Zennur, bir kız çocuk dünyaya getirir. Ancak çocuğuna bakmayı reddeder. Bunun üzerine ebe sahip çıkılmayan bu bebeği belediyeye götürür. Zennur, bir daha asla çocuğunu göremez. Herkesten saklanan bu dramatik olay, genç kadını hem ruhen hem bedenen daha da yıpratır.

Nuriye'nin tersine Zennur, hayal ettiği hayata kavuşmuş olmasına rağmen, kendini bir yabancı gibi görmekte, Avrupalılardan farklı ve *öteki* olarak hissetmektedir. Kendi topraklarında işlenmiş karakteri, Avrupa ile tam olarak örtüşmez. Aidiyet duygusu

eksiktir ve bu duygu her geçen gün dayanılmaz bir hal alır. Yaşadığı çevreye ve akıp giden hayata tam uyum sağlayamaz. Çevresinde olup bitenleri gözlemledikçe, iç sıkıntısı daha da büyür. Gürültülü, gösterişli ve boş işlere (Quella-Villéger, 1906) abartılı mesai harcayan Paris insanını anlayamaz. Etrafında gündelik hayatın koşturmacası içinde erkeksileşmiş kadınlar, yapılan gereksiz sporlar, valsler, bitmek bilmeyen övünme halleri ile dolu asabi, gururlu, sıkıcı ve boş hayat karşısında, onlara hayran olmak bir yana, haremdeki sakin hayatı özlemeye başlar. Bir bakıma, ülkesinin değerini anlayıp takdir etmeyi öğrenmesi için, Batı'yı yerinde görmesi gerekmiştir.

Yıllardır düşlediği mutluluğun, açılması için her türlü isyan ve mücadeleyi verdiği demir kapıların ardında olmadığını görmek Zennur'u büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu hayal kırıklığının neden olduğu kederden kaçamamaktadır. Kaçış yolcuğunun henüz başında iken, Avrupalı kadınlar gibi şapka takıp böylelikle örtüsüyle birlikte Türkiye'yle olan ilişkisini de kestiğini kesin şekilde dile getiren genç kadın, Avrupa izlenimlerinden sonra geride bıraktığı İstanbul'daki tek düze yaşantısını her geçen gün daha da özlemektedir. Zennur, artık yaptıklarından keyif alamaz, kalabalık içinde hissettiği yalnızlık duygusundan kaçamaz hale gelmiştir. Hedefine ve hayallerine kilitlenmiş birinin, hedefine ulaştığı zamanki hayal kırıklığı gerçekten ağır gelir. Çünkü sorumlu gösterilecek, eleştirilecek ya da suçlanacak birileri yoktur artık. Yaptığının kendisi için çok da doğru olmadığını fark ettiği zaman, alguları açılır ve gerçekler tüm çıplaklığı ile yüzüne çarpar. Nitekim Zennur, 6 Mart 1912 de anavatana geri dönmeyi seçer.

Aslında Zennur'un düşledikleri ve yaşadıkları arasındaki bu uyumsuzluk, Palante (1912) ve De Gaultier (2016) belirttiği gibi, insanoğlunun varoluşsal bir sorunu olarak yorumlanabilir. İnsan, genelde sahip olduklarıyla yetinmeyen, kendini tanımadan, sınırlarını bilmeden, hep daha fazlasını isteyen bir canlıdır. Hep daha fazlasını isteme ve elinde olanın değerini bilememe duygusu, insanı mutlak bir tatminsizliğe sürükler. Bu tatminsizlik duygusunun sonunda da kaçınılmaz bir mutsuzluğa sürüklenir.

Doğu'da İslam toplumundaki kadının durumu karşısında yer alan, erkek egemenliğinin olmadığı varsayılan ilerici Batı yaşamının, uzaktan pırıltılı ama yaklaştıkça o kadar da kusursuz ve ideal olmadığını görmek, Zennur'da ciddi bir çöküşe neden olur. Bu hissiyat, edebiyatta Gustave Flaubert'in *Madame Bovary*'sindeki Emma'nın yaşadıklarından hareketle *bovarizm* olarak adlandırılan insanlık durumuna da gönderme yapmaktadır (Flaubert, 1998). Emma, yaşadığı hayattan hiçbir şekilde mutlu olamayan ve gerçekçi olmayan ideal hayata ulaşma çabaları ile gerçek ile hayal arasında gidip gelen bir karakterdir. Bu açıdan bakıldığında duyguları ve hazin sonu, Zennur'unkinden çok da farklı değildir. Nitekim Zennur da yaşadığı hayattan mutsuz, mutluluğu asla var olmayan bir ütopya üzerine kuran ve sonunda yine kendi mutsuzluğunda boğulan bir karakterdir.

Bovarizm, romancılık geleneği içinde, yaşadığı hayatı beğenmeyen ve alternatif yaşam arayışına girip en sonunda kendine zarar veren nevrotik bir durumu tanımlamaktadır. Mutlak bir mutluluk arayışı içinde olmak, ancak hiçbir zaman mutlu olamamak gibi paradoksal bir duruma karşılık gelir (Korkmaz, 2011). İncelediğimiz romandaki bezgin kadınların yaşadığı gel gitler de bu paradoksal ruh halinin dışa yansımaları olarak değerlendirilebilir.

"Şartlarını düşünmeden büyük hayaller ve aristokrat yaşamlar arzu etme ve hüsrana uğrama" (Uç, 2006) olarak açıklanan bovarizm, Zennur ve Nuriye'nin Batılı mürebbiyelerden aldıkları eğitim, okudukları eserler ve isyankâr karakterleri ile birleşince, başka yerlerde başka hayatlar kurma hayallerini körüklemiştir. Düşünme ve

sorgulama becerilerini, sonuçta kendi aleyhlerine yol açacak şekilde kullanan iki kadının düş kırıklıklarında aslında kendileri dışında sorumlu tutacakları başka biri yoktur.

5. Tartışma ve Sonuç

Buraya kadar ortaya koymaya çalışılan, özgürleşme uğruna ülkelerini terk eden, ailelerini geride bırakıp hayatlarını riske atacak kadar tehlikeli bir kaçış yolunu seçen iki kız kardeşin bu kaçış serüveni boyunca yaşadığı duygusal gelgitlerdir. Zennur ve Nuriye, birkaç Avrupa ülkesinde verdikleri molalardan sonra, kaçış serüveninin sonunda varmak istedikleri yer olan Paris'e ulaştıklarında, artık yıllarca özendikleri Batılı kadın gibi yaşama imkânına sahiptirler. Artık ne üstlerine kilitlenen kapalı kapılar, ne yüzlerini kapatan peçeler ne de kendilerini gölge gibi sürekli takip eden muhbirler vardır. Artık yanlarında bir erkek olmadan rahatça dışarı çıkabilmekte, istedikleri gibi giyinebilmekte, karşı cins ile rahatça sohbet edebilmekte, düşüncelerini çekinmeden, özgürce dile getirebilmektedirler.

Yeni hayatları, İstanbul'daki gibi dört duvar arasında sıkıcı, tek düze ve monoton değil, aksine son derece hareketli ve dinamiktir. Bu açıdan bakıldığında, tüm engellere rağmen hedefine ulaşmayı başarmış iki kadındır söz konusu olan. Buna karşın dışarıdan bakıldığında, özgür, hareketli ve renkli görünen yeni hayatları, genç kadınlara, özellikle de Zennur'a mutluluk vermemektedir. Tıpkı hikayenin başında, dışarıdan bakıldığında sosyal, ekonomik ve eğitim açısından toplumun geneline göre ayrıcalıklı görülen haremde yaşadıkları hayatın, kendilerini mutsuz etmek bir yana mutsuzluktan isyana sürüklediği günlerdeki gibidir.

Bu durumda, genç kadınları hesaba katmadığı önemli etkenler devreye girmektedir. Bunların temelinde yatan, Doğu ve Batı arasında kadının konumunu belirleyen kültürel değişkenlerdir. Farklı coğrafyalar, siyasi, sosyal, ekonomik etkenlerin hepsi bu konumu biçimleyen etkilere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, tüm bu temel değişkenleri görmezden gelmek ve sadece coğrafya değiştirerek, orada işlenmiş, kendine ait olmayan bir ülkeye uyum sağlamayı beklemek, kendi beden ölçülerinden çok daha küçük bir kıyafete zorla girmeye benzemektedir. Ne kadar zorlanırsa zorlansın, o kıyafete girilmez. Bir şekilde giymek başarılsa da, o kıyafet kişide hep eğreti durur. Çünkü doğasında var olan her zaman bedene uymaz.

Diğer yandan, Zennur ve Nuriye, Sırp askerleri ile yaşadıkları politik diyaloglar başta olmak üzere, Avrupa'da toplumun farklı kesimlerinden insanlarla tanıştıkça, Avrupa ülkelerinin kendi içlerinde yaşadıkları bürokratik sorunlara tanık olurlar. Bu sayede Batı dünyasının Türkiye ve İslam'a bakış açısını tarafsız şekilde görme imkanı bulurlar. Avrupa'da kendileri için gösterişli ve kusursuz olarak tasvir ettikleri hayatların altında yatan içi boş yaşantılara tanık olurlar. Zihinlerinde, özellikle de Zennur için, beklenen ve karşılaşılan arasındaki uçurum tahmin edebileceğinden çok daha büyüktür.

Kısacası Nuriye ve özellikle de Zennur'un Avrupa'da yaşadıklarıyla İstanbul'da hayalini kurdukları hayat arasında büyük bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. İki kardeşin Avrupa izlenimleri birbiriyle tamamen aynı olmasa da, özünde ortak olan ve yadsınamayacak gerçek, Avrupa'daki yaşantılarının umdukları gibi her yönüyle eşsiz ve kusursuz olmadığıdır. Oysa İstanbul'dayken iki kız kardeşin zihinlerinde kurguladığı Batı, onlara mutlak bir mutluluk kaynağı gibi görünmüştür.

Kaçış hazırlıkları yaptıkları süreçte, ne İstanbul'daki hayatlarının olumlu yönlerini ne de Avrupa'daki yaşayacaklarına inandıkları hayatın olumsuz yönlerini görebilecek durumda değillerdir. Hissettikleri esaret ve kapatılmışlık duygusu ile kaçış hedeflerine öylesine

kilitlenmişlerdi ki içinde buldukları şartlardan kurtulmak mutlak bir özgürlüğe kavuşmakla eşdeğerdir. Ancak gerçekleri görüp idrak edebilmek, özetle bu aydınlanmayı yaşamak için Avrupa'ya gitmeleri, oradaki yaşantıyı, insanları, olayları yerinde görüp yaşamaları gerekmiştir.

Bezgin kadınların bu kaçış serüveninde varılan nokta, mekan, zaman ve şartlar ne olursa olsun, gidilen her yere insanın kendisini götürdüğü gerçeğidir. Olumsuzluklardan kaçmak eğer onları olumsuz olarak etiketleyip mutsuzluk kaynağı oluşturan kişiye ait ise, bu kişi nereye giderse gitsin, neden kaçarsa kaçsın, kendinden kaçamaz. Bu nedenle, bakış açısı aynı kaldığı sürece hayal edilen salt mutluluğa ulaşılması ütopik bir beklentiden fazlası olamaz.

Yaşadıkları her şeye rağmen, haremde birlikte kaçmak için uzun süre plan yapıp gerçekleştiren Nuriye ve Zennur, Tanzimat'tan beri Türklere var olan birçok Batı eğiliminden ikisinin temsilcileri gibidir. Nuriye, Batı'nın neredeyse her şeyini alıp tam olarak Avrupalı olmak isteyenleri temsil ederken, Zennur kendi köklerini, gelenek ve göreneklerini terk etmeden Batı'nın demokrasi, hak ve özgürlükleriyle teknolojisini alıp Türk ve Müslüman kalmak isteyenleri temsil etmektedir.

Kaynakça

- Akyol, E. D. (2013). Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal politika uygulamaları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(31).
- Baldıran, G. (2007). Avrupalı'nın Doğu'ya bakışı. *Cumhuriyet Kitap*, 902, 18-19.
- Baysal, A. (2009). Batılılar gözleriyle harem: Gerçek ve fantezi. *Turkish Studies: International Periodical for Language, Literature and History for Turkish and Turkic*, 4(1), 591-603.
- Berdemir, A. V. (2017). Üç sıra dışı Japon yazarın eserlerinde Türkiye imgeleri. *DTCF Dergisi*, 53(1).
- Çiftlikçi, R. (2000). Türk romanında tip ve karakter problemi. *Yedi İklim*, 123, 42-52.
- Çoban Döşkaya, F. (2016). Grace Ellison: An Englishwoman in a Turkish harem. *Journal of Modern Turkish History Studies / Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33), 93-104.
- Çoban Döşkaya, F. (2017). *The grand supercherie: Alev Lytle Croutier's the third woman*. Uluslararası VII. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu, Konya.
- De Gaultier, J. (2016). *Le bovarysme: la psychologie dans l'oeuvre de Flaubert*. Paris: Collection XIX.
- Flaubert, G. (1998). *Madame Bovary*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Helys, M. (2011). *Le Jardin Fermé. Scènes de la vie féminine en Turquie*. İstanbul: Editions GiTa.
- Herath, T. (2016). Women and orientalism: 19th century representations of the harem by European female travellers and Ottoman women. *Constellations*, 7(1), 10.
- Karatay, H. (2011). Çocuk edebiyatı metinlerinde bulunması gereken özellikler. T. Şimşek (Ed.), *Kuramdan uygulamaya çocuk edebiyatı el kitabı* (77-123). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, F. (2011). Türk romanının ilk bovarist tipleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 320-336.
- Loti, P. (2007). *Bezgin kadınlar*. (N. S. Örik, Çev.) Ankara: Elips Kitap.
- Palante, G. (1912). *La philosophie du bovarysme: Jules de Gaultier*. Paris: Mercure de France.
- Uç, H. (2006). *Ansiklopedik roman eleştiri terimleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

- Quella-Villeger, A. (1906). *Haremden kaçanlar. İstanbul'da bir devlet meselesi ve feminizm.* (A. Bora, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Weissen-Szumianska, M. (1908). *Hors du harem....* Paris: Primary Source Edition.
- Yücedağ, S. (2016). *La Femme Turque Chez Pierre Loti.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.